INNOVATSIYA VA TARAQQIYOT
10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI

POETIK YANGILANISHLAR MOHIYATI

Muhayyo Yo‘ldosheva,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU dotsent v.b.,
filologiya fanlari nomzodi

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20001611

Annotatsiya. *Mazkur tadqiqotda poetik yangilanishlar mohiyati adabiy-estetik hodisa sifatida tahlil qilinadi. Unda badiiy tafakkur evolyutsiyasi, an’ana va innovatsiya o‘rtasidagi uzviylik, yangi poetik shakl va mazmun izlanishlari yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy adabiyotda poetik yangilanishlarning ifoda vositalari, uslubiy o‘zgarishlar hamda muallif individual uslubining shakllanishiga ta’siri ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari poetik tafakkur taraqqiyotini anglashda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so‘zlar: *poetik yangilanish, badiiy tafakkur, an’ana va innovatsiya, poetik shakl, uslub, zamonaviy adabiyot, estetik hodisa, individual uslub.*

Annotation. *This study examines the essence of poetic innovations as a literary-aesthetic phenomenon. It explores the evolution of artistic thinking, the interrelation between tradition and innovation, and the search for new poetic forms and meanings. The research also analyzes expressive means of poetic renewal in modern literature, stylistic transformations, and their influence on the formation of the author’s individual style. The findings contribute to a deeper understanding of the development of poetic thought and have both theoretical and practical significance.*

Keywords*: poetic innovation, artistic thinking, tradition and innovation, poetic form, style, modern literature, aesthetic phenomenon, individual style.*

Аннотация. *В данном исследовании рассматривается сущность поэтических обновлений как литературно-эстетического явления. Анализируются эволюция художественного мышления, взаимосвязь традиции и новаторства, а также поиски новых поэтических форм и смыслов. Особое внимание уделяется выразительным средствам поэтического обновления в современной литературе, стилевым изменениям и их влиянию на формирование индивидуального стиля автора. Результаты исследования имеют важное теоретическое и практическое значение для понимания развития поэтического мышления.*

Ключевые слова*: поэтическое обновление, художественное мышление, традиция и новаторство, поэтическая форма, стиль, современная литература, эстетическое явление, индивидуальный стиль.*

Kirish. Adabiyotshunosligimizda she’r ilmiga alohida e’tibor bilan yondashish an’anasi azaldan mavjud. Adabiyotimizda paydo bo‘lgan har bir o‘ziga xos shoir va uning ijodi haqida tanqidchilar tomonidan fikr-mulohazalar bildirib kelingan. Shunday bo‘lsada, chin iste’dod va uning mahsuli bo‘lmish she’riyatni oxirigacha anglab yetish, u haqda mutlaq fikr bildirish imkonsiz. Buning boisi iste’dodning betakrorligida, uni berish mumkin bo‘lmaganidek, olib qo‘yishning ham iloji yo‘qligida, boshqarish esa mutlaqo mumkin emasligidadir. Shoir istagani uchun emas, shoir bo‘lib tug‘ilgani sabab va ko‘ngliga kelganiday emas, «qofiyalar bilan qurollangan, to‘g‘ri hijolarga bo‘lingan shaklda» quyilib kelganiday she’r yozadi.

Adabiyotlar sharhi. Shoirlik iste'dodi tug‘maligi ijodkorning hassos, ta'sirchan bo‘lishi, so‘z mohiyatini g‘ayrishuuriy tarzda ham to‘g‘ri anglay olishi va uni xuddi shu yerda shu so‘zlardan keyin qo‘llashi kerakligini ilg‘ay bilishi, nutq va asab tizimining o‘ziga xos ishlash qobiliyatiga egaligida namoyon bo‘ladi. Bolalikni, bolalarga xos hayratni saqlay olish iste'dod so‘nmasligiga kafolotdir. Ijtimoiy-axloqiy cheklashlardan xoli, ta'sirchan va asosiysi, uchqur tasavvurli bolagina she'r matnini shaklan va mazmunan uyg‘unlashib ketgan jonli so‘z sifatida qabul qiladi. Va shoirgina bolalikdagi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hamda boshqa cheklovlardan yuqori turish, ta'sirchanlik va boy tasavvur qobiliyatini o‘zgarishsiz saqlab qola biladi. Bu shoirlikning bosh talablaridan biridir, zero “bolalikda, hali hech qanday cheklovlar yo‘qligida inson bir paytda bir necha hayotda yashash imkoniga ega bo‘ladi va u bu xayolotga to‘lig‘icha cho‘madi”. Barcha shoirga xos bu xususiyatlar har bir ijodkorda o‘zgacha yo‘sinda namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiyot bolalik dunyosi bilangina joziba kasb etadi, chunki formal mantiqqa asoslanmagani holda o‘ziga xos mantiqli tasavvur badiiyatning asosiy unsurlaridandir. Biror qonuniyatga amal qilib yaratilgan asar, ko‘pincha, o‘lik bo‘ladi. XX asr oxiri she'riyatida ana shu holat teran ilg‘ab yetildi. Albatta, ungacha ham o‘zbek adabiyotida bunday tasvir yo‘sini yo‘q emasdi. Ammo u milliy she'riyat qiyofasini belgilab beruvchi tamoyil darajasiga yetmagandi. Faxriyor, Bahrom Ro‘zimuhammad, Ulug‘bek Hamdam, Tursun Ali, Aziz Said, Go‘zal Begim, Sanobar Mehmonova kabi shoirlar ijodini bu o‘ziga xos mantiqsizlikning mantiqli bo‘laklari sifatida tekshirish fikrimizning asosli ekanini ko‘rsatadi.

Natijalar va tahlillar. Mantiqiy mushohadadan qochish, g‘alatilikka, so‘z ma'nolari va shakliy o‘yinlarga atay intilish hozirgi she'riyatimiz qiyofasini belgilaydigan omilga aylandi. Aqlga muvofiq xulosa chiqarish mumkin bo‘lgan she'rlar bugungi adabiyot uchun eskilik sanalib qoldi. Jahon adabiyotidagi turli badiiy tajribalardan yaxshi xabardor o‘quvchini bularsiz qoniqtirish mumkin bo‘lmay qoldi. Shu bilan birga ko‘pchilik shoirlar ham ijodiy yakranglikdan saqlanish yo‘lini qidirishga kirishdilar. Bunday izlanishlar adabiyotni rangin she'rlar, betakror obrazlar va kutilmagan tashbihlar bilan boyitdi.

tushlarimni qabartirar oy
tushlarimning qadoqlari
yuragimga botmoqda.

Bir o‘qishda, darhol anglab olinmaydigan, mantiqsizlikday tuyuladigan bu ifoda kishini she'r matniga chuqurroq kirishga, shoir nazarda tutgan badiiy mantiqni topishga undaydi. U o‘quvchidan izlanishni, she'r paydo qilgan yuzaki ta'sir bilan

kifoyalanib qolmaslikni talab qiladi. Zotan, bunday she’rlarda ilk hissiyot aldamchi, she’r mantig‘ining libosigina bo‘ladi, xolos. Uni qayta-qayta o‘qigan, o‘qiganlarini teran mushohada qilgan kishi mantiqsizday ko‘ringan tasvirning go‘zal mantig‘ini topishi mumkin. Va bu jarayonda o‘quvchi, hatto, shoir nazarda tutmagan haqiqatlarni ham anglab yetgan holatlar uchraydi. Shoirning tushlari (tishlari emas) nega qabaradi? U axir moddiy emas-ku? Latif ruhoniy tushunchani oy qay tarzda qabartirishi mumkin? Shoir nazarida, oy – erishish mushkul bo‘lgan ulkan orzu.U bu orzusi to‘g‘risida, unga yetishish yo‘llari, ro‘yobga chiqqanda nima qilishi haqida uzluksiz o‘ylaydi. Butun fikri-zikrini shu o‘y band etgani uchun oy kechalari tushiga ham kirib chiqadi. Qabarish – uzluksiz takrorlanadigan zo‘riqish oqibati. Ko‘p yurgan oyoq, doim ketmonda ishlagan qo‘l qabaradi va oy ham qahramonning tushlariga kiraverib, ularni qabartirib yubordi. Qabariq doimiy bo‘lsa, qadoqqa aylanadi. Shu kabi oyga – go‘zal orzuga intilaverib, uni faqat tushdagina ko‘raverib, shoir ko‘ngli qabardi, qabarish qadoqqa aylandi. O‘sha qadoq shoir yuragiga botmoqda. She’rda mazmun serqatlamliligi bilan birga shakliy o‘yin ham borki, sezgir o‘quvchi uni oson ilg‘aydi. Ya’ni qo‘ldagi qadoq shakli dastlab, qabariq ekanligida yarim oyga, qadoqqa aylanganda esa to‘lin oyga o‘xshab ketadi. Tush esa uxlaganda ko‘riladi, uyqu tungi hodisa, tunda zulmatga botgan dunyoning, tabiiy tarzda, shoir umidsizligining yagona yoritqichi – oy. Butun she’rning serqatlam mantig‘i birgina “oy” timsoli atrofiga jamlangan. Ruhning holatini aks ettirish uchun ramzlarga, mav-hum ishoralarga murojaat qilayotgan Faxriyor, Tursun Ali, Bahrom Ro‘zimuhammad, Ulug‘bek Hamdam, Go‘zal Begim, Sanobar Mehmonova kabi shoirlar ta’sirida she’rxonlarning ham badiiy didi noziklashib bormoqda. Ular she’rdan axborot emas, ichkinlik, tuyg‘u ifodasini emas, ishora, uning «parda ortidagi tasviri”ni izlay boshladilar. Shu tariqa, modern she’r shoir bilan o‘quvchining birgalikdagi ijodiga aylanadi:

Kapalak sen qadar
baxtli bo‘lsaydim
so‘zlarning totini olib yashasam
so‘zning yonog‘iga qo‘nolg‘a qurib
asrasam
qanotimning soyasida o‘z gulzorimni.

Kapalakning umri bir kun. Ammo u shu qisqa umrini dunyoning eng go‘zal shakli, eng muattar bo‘yi og‘ushida gullar ichida o‘tkazadi. Boshqa tashvishlardan u xoli. Shoirning istagi esa kapalak kabi qisqa bo‘lsada, o‘z gullari – go‘zal so‘zlar orasidagina yashash, u kabi har bir insonga xos maishiy tashvishlardan xoli bo‘lish. Kapalakning gulbarglarga qo‘nib, bir dam turishi shoir nazdida gullar yonog‘idan

bo‘sa olishga, ular sharbatidan totishga o‘xshaydi. Tasvir mantig‘ini qarang: kapalak qanotlarida gulni eslatuvchi turli naqshlar bor, ya’ni u o‘z gulzorini qanotlarida asraydi, ruhi intilgan tilak uning jismiga naqshlangan. Ayni vaqtda, kapalak gulzor uzra uchib-qo‘nadi. Binobarin, gulzori uning qanotlari soyasida. Bunday baxtga muyassar bo‘lishni dildan istagan shoira deydi: “so‘zlarning yonog‘iga qo‘nolg‘a qurib asrasam qanotimning soyasida o‘z gulzorimni”. Ammo buning iloji yo‘qligini yaxshi tuygan shoira biroz o‘kinch bilan orzu qiladi: “Kapalak sen kabi baxtli bo‘lsaydim”.

XX asr so‘ngida, ayniqsa, Istiqloldan keyin ijodkorning o‘z ruhiyatiga, sof kechinmalari tasviriga e’tibor kuchaydi. Bu she’riy nutqda mavhumlik unsurlari, serqatlam ishoralarning, mavjud shakliy izlanishlarning ortishiga, bu holning, xususan, yoshlar ijodida ko‘p uchrashiga olib keldi.

sahro bor
va unda men borman
yo‘qolgan beshikka belangan men
beshik
n n
ن u

Olam odam uni qanday ko‘rishni istasa, shu tarzda namoyon bo‘ladi. Ko‘ngli huvillab, yolg‘izlanib qolgan shoir uchun ham dunyo – kimsasiz sahro. Borliq u va sahrodangina iborat. Ammo uni bunday mavjudlik qoniqtirmaydi. Yo‘qolgan beshik – yo‘qotilgan ibtido. Va undagi shoir boshqatdan dunyoga kelib, taqdirini o‘zgartirmoqchi, yo‘l qo‘ygan xatolari oldini olmoqchi, o‘z olamini qaytadan idrok etib, qurmoqchi. Ayni vaqtda, beshik arab alifbosidagi «nun» harfini, unga belangan odam boshi esa harf ustiga qo‘yiladigan nuqtani esga soladi. Modern she’r ramzga murojaat etish bilan shartlilikni taqozo etadi. Shartlilik esa hamisha ham quyilib kelgan ilhom bilan uyg‘un emas. U, asosan, aql bilan o‘ylab qilinadi.

ba
Sulaymon nasi istab keladi
hat
razzoq qarg‘alarning ortidan.

Sulaymon payg‘ambarning hayvonot dunyosi tilini bilgani ma’lum. U o‘zining nasiba topishiga vosita bo‘luvchi qarg‘alar ortidan boradi. Ammo qanday nasiba, unga nasiba kerakmi yoki nasihat? Ko‘rinadiki, o‘zbek modern shoirlari ijodida fikrni ifodalashdan ko‘ra, ruh manzaralari tasviri ustuvorlik qiladi. Mazkur she’riyatga kutilmagan avangard izlanishlar yot emas, lekin ularda milliy o‘ziga xoslik sezilib

turadi. Xususan, bu holat Faxriyor she'riyatining asosini tashkil etadi. Shoirning she'rlarini takror va takror o'qib ham ko'nikilgan yaxlit fikr va xulosani ilg'ab olish qiyin:

Hotamni sinagani
Arjuna
shahid bo'lgan Sinadan
quruq qaytar o'tinchi chol
boltasi xurjunida.

Birinchi va to'rtinchi misrani tushunish u qadar mushkul emas, ya'ni Hotami Toy va himmati unikidan ancha baland o'tinchi chol qissasi Alisher Navoiy hazratlarining «Hayrat ul-abror» dostonida bayon etilgan. Ammo ikkinchi va uchinchi misra o'quvchi uchun tarixiy ildizlarga ega bo'lgan badiiy jumboq: Sinada shahid bo'lgan Arjuna kim va uning yuqoridagi qissaga qanday aloqasi bor? Shu savollarga javob topmaguningizga qadar she'r mantig'i sizga ochilmay turaveradi. Shoir vazn, qofiya singari talablardan qochgani, an'anaviy shaklda bitgisi kelmagani uchun shakliy o'yinlar qiladi. Buning ustiga, an'anaviy shaklga uning tuyg'ulari sig'maydi ham. Ko'nglidagi vazni, ichki musiqani bo'g'inlar, bir so'zdan iborat misralar yordamida ifodalashga harakat qiladi:

oy
tirnoq
ayol
zorlik

To'rt so'zdan iborat to'rt misra she'r. Aynan so'zga tanqislik she'rning ifoda siqiqligi, ma'no zichligi va tasavvurni to'la ishga soluvchi kuchini ta'minlagan. Oyning shakli tirnoqqa o'xshaydi. U tunda chiqadi, ayol oyni ko'rayapti, u bedor, demak kimgadir intiq. Va ayol oyga – tirnoqqa zor: u befarzand. Ayol kishi uchun eng katta baxt tirnoq – farzand. Onalik ayolning fitratida bo'ladi. Befarzandligidan bebaxt ayol kechalari bedor, butun olam unga shu tun kabi qorong'u tuyuladi va birgina oy tunni xuddi ayol ko'nglini miltirab turgan umid kabi yoritib turibdi. So'zni bunday o'ynatish, unga bu qadar ko'p va chuqur ma'no joylay olish o'zbek modern she'riyatining muhim belgilaridandir. Zotan, shu tufayli she'riy so'z o'zining dastlabki ma'nosidan yuksalib, izlab topish kerak bo'lgan sirli qiyofa kasb etdi. "XX asr bu – mukammal texnik ma'lumotlar vositasida bunyod etilgan so'z saltanati. So'z borgan sari narsalarning asl qiymatidan uzoqlashib, mustaqil ma'no kasb etayotir". O'zbek modern she'riyatning yaqqol ko'zga tashlanib turuvchi, botiniy muntazamlikni ta'minlovchi, she'riy nutq ta'sirini bir necha barobar kuchaytirib beruvchi yana bir jihati unda, ko'pincha, tinish belgilari va bosh harflarning deyarli

qo‘llanmasligidadir:

Tinish belgilari yo‘qligi, grammatik qoidalarga rioya qilinmaganligi tufayli misralar ham, she’riy ohang ham omonatday tuyuladi. Bu bilan shoir o‘quvchining zavq olish yo‘siniga halal bermaydi, tasavvurini to‘la ishlatishga undaydi, uni nuqta yoki vergul bilan chegaralab qo‘ymaydi. Bu hol she’rdan shoir nazarda tutgan ma’nodan butunlay farq qiluvchi, hatto, uning aksi bo‘lgan mazmunni ham chiqarish imkonini beradi. She’rni o‘qiyotgan odam o‘z ruhi, kayfiyati, tushunchasi, saviyasidan kelib chiqib, zarur ohang tanlaydi, o‘ziga ma’qul tarzda qofiya topadi, qaysidir so‘zni bosh harf bilan o‘qiydi. Va bu o‘quvchi badiiy didini tarbiyalab, tasavvurini uchqurlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ulug‘bek Hamdam. Tangriga eltuvchi isyon. T.: Yangi asr avlodi, 2001. -B.15.
2. Маяковский В.В. Как делать стихи? – Москва: 1952.
3. Faxriyor. Ayolg‘u. –T.: Sharq, 2000. –B.160.
4. Faxriyor. Izlam. –T.: Akademnashr, 2016. –B. 124.
5. Кожинов В.В. Как пишут стихи. –М.: Просвещение, 1970.